

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пашков В. О. Інституційні пастки та проблеми в системі вищої освіти України. *Наукові записки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Педагогіка і психологія*. 2026. № 1 (7). С. 10–22.

УДК 37.014

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).
ISSN (print) 3041-1297, ISSN (online) 3041-1300

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1297/2026-1-1>

В. О. Пашков

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4273-2181> – В. О. Пашков

✉ viktor.pashkov.polit@gmail.com

ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ ТА ПРОБЛЕМИ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізується сучасний стан системи вищої освіти України в умовах зростаючих внутрішніх проблем і негативного впливу зовнішніх обставин. Стаття носить оглядовий характер. Метою роботи є визначення та розкриття основних дисфункцій та їх взаємозв'язків у діяльності вітчизняної вищої школи, зокрема падіння рівня підготовки фахівців, відставання освітніх програм від потреб ринку праці, зростання соціальної напруги серед викладачів, занепад науки та академічної культури, деформація функціональної матриці вишів, їх слабкий зв'язок із соціально-економічним розвитком країни.

Методологічною основою дослідження стали системний підхід, структурно-функціональний, проблемно-історичний і соціологічний методи, доповнені статистичним аналізом.

Констатується, що за останні десятиріччя у внутрішньому середовищі українських ЗВО сформувались інституційні пастки, порушення балансу інтересів внутрішніх груп, що послаблюють внесок вишів у суспільний розвиток. Деформація функціональної матриці вишів призвела до того, що у вітчизняних ЗВО освіта та викладання повністю домінують над наукою та дослідженням, а виховна функція занепадає.

Основою більшості внутрішніх дисфункцій української вищої освіти є три інституційні пастки, які самовідтворюються протягом останніх двох десятиріч, – масовізація вищої освіти, надмірна кількість і мала потужність вітчизняних вишів, критична залежність їх функціонування від кількісних параметрів.

Окрему увагу приділено аналізу академічної культури у ЗВО. Соціальні відносини викладачів та керівництва часто нагадують систему «сеньйор – васали», а режим управління – ректорський феодалізм. В управлінському вимірі вітчизняні виші сьогодні представляють собою адміністративні автаркії, в яких домінують пострадянські бюрократичні відносини та порядки. Неоліберальні реформи у секторі зробили викладачів ще більш залежними від адміністрації, посиливши соціальну напругу серед викладачів.

Ключові слова: масовізація вищої освіти, інституційні пастки, стратегії поведінки, студентський контингент, академічна культура, університетська наука, освітня еміграція.

V. O. Pashkov

Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

INSTITUTIONAL TRAPS AND PROBLEMS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF UKRAINE

Abstract. The article analyses the current state of the higher education system of Ukraine in the conditions of growing internal problems and the negative impact of external circumstances. The article is of an overview nature. The purpose of the work is to identify and reveal the main dysfunctions and their interrelationships in

the functioning of the Ukrainian higher education, in particular the drop in the level of training of specialists, the lag of educational programs from the needs of the labour market, the growth of social tension among teachers, the decline of science and academic culture, the deformation of the functional matrix of universities, their weak connection with the socio-economic development of the country.

The methodological basis of the research is a systematic approach, structural-functional, problem-historical and sociological methods, supplemented by statistical analysis.

It has been proven that over the past decades, institutional traps, violations of the balance of interests of internal groups have formed in the internal environment of Ukrainian universities, which weaken the contribution of universities to social development. Deformation of the functional matrix of universities has led to the fact that in universities, teaching completely dominates research. In parallel, the university's function about shaping the worldview of young people is declining.

Special attention is paid to the analysis of academic culture in Ukrainian universities. Social relations between academics and university management often resemble a 'senior-vassal' system, and the management regime resembles rectorial feudalism. In terms of management, domestic universities today are administrative autocracies dominated by post-Soviet bureaucratic relations and procedures. Neoliberal reforms in the sector have made academics even more dependent on the administration, exacerbating social tensions among them.

Key words: massification of higher education, institutional traps, behavioural strategies, student contingent, academic culture, university science, educational emigration.

Постановка проблеми. Вітчизняна система вищої освіти сьогодні знаходиться у глибокій кризі, викликаній загостренням старих внутрішніх проблем і дисбалансів, а також дією несприятливих зовнішніх чинників. Головними її проявами стали падіння якості викладання та підготовки фахівців, занепад університетської науки, хронічна нестача фінансових ресурсів і скорочення у галузі, масовий виїзд молоді на навчання за кордон. На цьому фоні в останні роки спостерігається помітне погіршення як кількісних, так і якісних показників освітньої системи. У свою чергу основні зацікавлені групи – держава, роботодавці, академічна спільнота, студенти, громадськість – відкрито висловлюють своє невдоволення станом справ у вищій освіті.

У цьому контексті важливим у теоретичному та актуальному у практичному плані є з'ясування причин наростання кризових процесів у системі вищої освіти України, що потенційно відкрило б кращі можливості для покращення ситуації. У вітчизняній науковій літературі з відповідної проблематики домінує акцент на вивченні зовнішніх чинників діяльності та розвитку вищої школи. Натомість внутрішнім проблемам галузі, пов'язаним із деформацією освітніх практик і функцій, соціальними відносинами між внутрішніми акторами, приділяється значно менше уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан справ і реформи у вищій освіті традиційно є сферою міждисциплінарного інтересу. Враховуючи суспільну значимість галузі, її проблеми вивчають широке коло дослідників – педагоги, соціологи, економісти, філософи, політологи, а також фахівці у галузі публічного управління. Як результат, вітчизняний науковий дискурс міс-

тить чимало емпіричних розвідок, присвячених проблемам української вищої освіти.

Зокрема праці О. Гринькевича, В. Огнев'юка, О. Кутяніна, С. Сідлецького та А. Шандара висвітлюють загальний стан системи вищої освіти в Україні, її основні проблеми та тенденції розвитку на сучасному етапі. Своєю чергою, А. Гуляницький та В. Мулявка аналізують кризові процеси у вітчизняній вищій освіті, намагаючись з'ясувати їх корені як з точки зору впливу суспільних чинників, так і внутрішньосистемних проблем. О. Клименко фокусує увагу на особливостях освітніх практик українських ЗВО в умовах економічної та соціальної кризи. Праці Є. Вдовиченко та І. Дибач присвячені аналізу процесу автономізації ЗВО і реалізації в середині них владно-управлінських відносин в умовах кризової ситуації в державі.

Предметом розгляду В. Антонюк, Н. Мосьпан і Ю. Ключівського є давня та актуальна проблема недостатньо ефективної взаємодії ринку праці та вищої освіти в Україні. Також праці Ю. Смелянова, А. Терещенко, О. Колотіліної та А. Бухтіарової, Т. Шепель досліджують явище студентської еміграції з України, що стало проявом кризових процесів не лише у країні, а й в самій освітній системі. Попри таку різноманітність розвідок, більшість з них носять описовий і фрагментарний характер, фокусуючись на окремих аспектах кризового стану в освітній сфері. У цьому зв'язку виникає практична потреба в системному аналізі інституційних проблем і дисфункцій системи вищої освіти України.

Мета статті – визначити та проаналізувати основні внутрішні дисфункції та проблеми (інституційні пастки) в діяльності української вищої освіти, які зумовлюють кризовий стан справ у галузі на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітня сфера має стійкі внутрішні закономірності та специфічні механізми функціонування, які впливають на її розвиток не менше, ніж зовнішні чинники. Через інертність, властиву галузі, у ній періодично виникають різні диспропорції та дисфункції, які потребують регулювання ззовні. Головними причинами цих проблем є інституційні пастки, функціональні деформації, порушення балансу інтересів внутрішніх груп (викладачів, менеджменту та студентів). У певний момент кількість та вплив дисфункцій стають настільки критичними, що викликають кризу освіти – стан, коли її результати перестають відповідати потребам суспільства.

Група внутрішньосистемних чинників об'єднує численні проблеми у діяльності самої вищої школи: падіння рівня підготовки фахівців, відставання освітніх програм від потреб ринку праці, зростання соціальної напруги серед викладачів, надмірна бюрократизація, занепад науки та академічної культури, деформація функціональної матриці вишів, їх слабкий зв'язок із соціально-економічним розвитком країни. З ними тісно пов'язані й соціальні чинники, що активно впливають на стан справ у вищій освіті сучасної України – загострення соціально-економічних проблем, російська агресія, демографічна криза, інфляція вузівських дипломів, низький соціальний статус викладача.

Падіння рівня підготовки фахівців та викладання

В останні роки якість вищої освіти невпинно падає, що фіксується як соціологічними опитуваннями, так і міжнародними дослідженнями. Близько 25% населення оцінюють її як низьку, ще половина – як середню. Згідно з даними Всесвітнього економічного форуму (2018), Україна займає 56 місце серед 137 країн за показником якості вищої освіти [9, с. 7]. У подальшому такі дані не публікувалися, але враховуючи рівень освітніх втрат України, спричинений пандемією COVID-19 та російською агресією, якість освіти у країні суттєво постраждала. Суспільство, роботодавці, студенти висловлюють невдоволення результатами діяльності вітчизняної освітньої системи.

Серед основних причин такої ситуації – масовізація галузі, падіння рівня підготовки випускників середньої школи, слабка взаємодія вишів з ринком праці, втрата академічною спільнотою стимулів до підвищення якості навчання, інфляція дипломів. У системі вищої освіти сформувалися і відтворюються ряд інституційних пасток, які суттєво деформували стратегії поведінки внутрішніх груп.

Першою пасткою стала масовізація вищої освіти. Вже починаючи з середини 2000-х рр. рівень охоплення нею української молоді став перевищувати аналогічні показники більшості країн Західної Європи. Якщо у 1990 р. в Україні лише 20% випускників середньої школи вступали до ЗВО, то у 2000 р. – вже понад 35%, у 2007 р. – 64%, у 2014-2020 рр. – 81-82% [5]. Тобто за період незалежності цей показник зріс вчетверо.

За даними МОН, у 2023-2025 рр. в умовах повномасштабної російської агресії до вітчизняних ЗВО щороку вступало понад 70% випускників шкіл [12]. Зменшення цього показника було зумовлено не переорієнтацію абітурієнтів на здобуття робітничих спеціальностей у закладах професійної освіти, а переважно виїздом молоді за кордон. У той же час більшість абітурієнтів виявилась нездатною засвоїти навчальну програму вищої школи, що призвело до падіння освітніх стандартів. Такі студенти не мають ані здібностей, ані бажання до навчання, однак їх відрахування є небажаним для вишів. Тому більшість з них все одно отримують дипломи.

Другою пасткою стала критична залежність функціонування вищої школи від кількісних параметрів. Понад 80% фінансових ресурсів українські виші отримують за рахунок студентського контингенту (держзамовлення та оплата за навчання). Відповідно до нормативних вимог, до його чисельності також прив'язана кількість викладацьких ставок. Внаслідок цього відрахування неуспішних студентів призводить до скорочення штату викладачів і втрати коштів. Це блокує практику відрахування та змушує виші навчати тих, хто не засвоює навчальну програму.

Дія цієї інституційної пастки на мікрорівні викликає деформацію стратегій поведінки внутрішніх груп. Так, викладачі, щоб забезпечити себе від втрати роботи, замість концентрації на якісному викладанні і дослідженнях, об'єктивної оцінки знань студентів, змушені слідкувати за кількістю негативних оцінок, майже не ставити «незадовільно».

Керівництво вишів в умовах демографічної кризи орієнтується на збереження студентського контингенту і мінімізацію фінансових коливань. Це потребує заходів зі збільшення набору контрактників, оптимізації штату та освітнього процесу. Такі дії академічного менеджменту сприяють подальшій комерціалізації галузі, але часто суперечать необхідності забезпечення якості освітніх послуг, що надаються. Високий рівень комерціалізації та конкуренції між вишами за студента призводить до загального зниження вимог до якості знань на всіх рівнях навчання. Тривала

стагнація більшості державних ЗВО в Україні значною мірою пояснюється тим фактом, що вони прагнуть підтримувати власну конкурентоспроможність за рахунок скорочення операційних витрат замість того, щоб провести структурну реорганізацію, знайти нові напрямки діяльності і джерела доходів.

Більшість студентів у цих умовах обирають найлегшу стратегію – імітують процес наполегливого засвоєння знань. До того ж, студенти більше орієнтуються на можливості, що відкриваються для них після випуску з ЗВО, ніж на можливості, які відкриваються під час навчання. Значна їх частина через складну економічну ситуацію починає працювати вже на старших курсах, що також послаблює мотивацію до навчання [11, с. 18]. При цьому головною цінністю для них стають не знання чи вміння, а оцінки, які дозволяють претендувати на стипендію або задовольняють власні амбіції. Це найбільшою мірою стосується економічних і соціально-гуманітарних спеціальностей.

У результаті відтворення цієї пастки, внутрішні актори виявляються зацікавленими у підтриманні існуючого стану: керівництво ЗВО зберігає власне становище, викладачі – робочі місця, студенти отримують дипломи без великих зусиль, уряд – соціальний резервуар, який зменшує рівень молодіжного безробіття та соціальну напругу у складний період, батьки – надію на соціальний ліфт для своїх дітей. Однак при цьому постійно погіршується якість самої вищої освіти.

Іншою пасткою, пов'язаною з масовізацією вищої освіти, стала надмірна кількість вишів і їх мала потужність. Світовий досвід свідчить, що великі виші є потужнішими в акумуляції фінансових ресурсів і наукових кадрів, формуванні конкурентного середовища, а отже, більш спроможними до реалізації освітніх програм, досліджень високої якості. Натомість вітчизняна система вищої освіти характеризується інституційною розпорошеністю.

Суспільний попит на вищу освіту у 1990-2000-х рр. сприяв швидкому збільшенню кількості вишів. Так, за період з 1991 до 2014 рр. кількість ЗВО III–IV рівнів акредитації зросла більше ніж удвічі – із 156 до 325. Протягом 2014-2020 рр. студентський контингент зменшився на 30%. Водночас кількість вишів залишились майже сталою (277 – у 2014 р. і 281 – у 2020 р.) [14, с. 28].

Згідно з даними Державного служби статистики України, на початку 2025 р. у країні нараховувалося 314 ЗВО, з яких: 173 – державні, 34 – комунальні та 107 – приватні, в яких сукупно навчалось 956,4 тис. студентів [3].

Середній розмір ЗВО в Україні за 2015-2020 рр. скоротився з 5,3 тис. до 3,9 тис. студентів [7], а у 2025 р. склав близько 3 тис. студентів. Також ситуація у цьому питанні є дуже строкатою. Так у 107 приватних ЗВО навчається лише 32,7 тис. студентів, що становить лише 3,4% студентського контингенту країни. З них лише декілька вишів у великих містах мають контингент понад 3 тис. осіб. Середній розмір державного ЗВО (2025) становить 4,7 тис. студентів. Більшість державних вишів має контингент 5-6 тис. студентів, що недостатньо для нарощення інституційної спроможності. Контингент понад 8 тис. студентів мають до 10% державних ЗВО.

Слабка взаємодія вишів з ринком праці

Вітчизняна вища школа функціонує ізольовано від потреб роботодавців, які слабо залучені до розробки освітніх програм. Їхня роль обмежується участю у наглядових радах ЗВО, наданням студентам місць для практики, однак формування змісту навчальних планів залишається закритим внутрішньовузівським процесом.

Незбалансованість у системі відносин ринку праці та системи вищої освіти зумовлюється дією трьох чинників. 1) ЗВО як економічний суб'єкт орієнтується на попит з боку населення та наявні кадрові можливості, а не на потреби ринку праці; 2) ЗВО як академічна корпорація у підготовці фахівців більшою мірою керується власними традиціями, ніж прагненням врахувати інтереси роботодавців; 3) ЗВО як організаційна система використовує освітні технології, та технічну базу, які часто не відповідають вимогам часу. Наслідком цього є ситуація, коли понад 80% випускників вишів не працюють за спеціальністю [15, с. 27]. Це зменшує як мотивацію уряду до належного фінансування галузі, так і віддачу від цих інвестицій для конкретної особи та суспільства в цілому.

На системному рівні проблема полягає у тому, що ЗВО як ресурсозалежні організації при наборі абітурієнтів орієнтуються на попит з боку населення та доступ до розподілення бюджетних ресурсів, а не на високі стандарти навчання та потреби роботодавців, що значною мірою і зумовлює труднощі з подальшим працевлаштуванням випускників.

На інституційному рівні зростаюче відставання освітніх програм від потреб економіки можна пояснити внутрішніми методологічними, змістовними і організаційними причинами. По-перше, більшість вітчизняних вишів при формуванні змісту освітніх програм спирається на методологію репродуктивної освіти. Вона передбачає передачу усе більшого обсягу знань у готовому вигляді, що відтворюють предметну спеціа-

лізацію. Роль викладача зводиться до механічної передачі сукупності знань [1, с. 134]. Навчальний процес орієнтується на засвоєння певного рівня знань замість оволодіння методами їх одержання, використання, критичного мислення.

Через цю методологічну ваду набуті під час навчання знання в умовах інформаційного вибуху швидко застарівають. У той же час, щоб бути затребуваним на ринку праці, молодий фахівець має володіти міждисциплінарним підходом, вміти творчо розв'язувати професійні завдання, мислити нестандартно. Такому в українських вишах практично не вчать. Для вирішення цієї проблеми ще в середині 2000-х рр. чиновниками МОН був запропонований компетентнісний підхід, однак його використання у навчальному процесі перетворилося на формалістський симулякр.

По-друге, зміст освітніх програм у більшості ЗВО суттєво відстає від рівня розвитку сучасного наукового знання та суспільно-виробничої практики. Процес формування змісту освіти у вишах є доволі закритим і шаблонним. Навчальні плани на факультетах, як правило, відображають інтереси керівництва кафедр та наявні традиції підготовки за певними спеціальностями. У свою чергу, зміст навчальних дисциплін складають спрощені копії застарілих природничо-наукових, соціальних, економічних або технічних концепцій [17]. При цьому їх теоретичний розрив з науковим мейнстрімом складає близько десяти і більше років. Як наслідок, в аудиторіях транслюють переважно сухі теоретичні знання без виходу на їх практичне застосування.

З часів виникнення на початку XIX ст. модерного університету, наука виступає головним джерелом і каталізатором змін у змісті освіти, а їх інтеграція забезпечує високу якість навчання та викладання. Протягом останніх десятиліть вітчизняна вища школа характеризується слабкою взаємодією освіти, науки та бізнесу. Виші не стали потужними науковими центрами, а результати НДДКР майже не інтегруються в освітні програми. Через хронічне недофінансування галузі матеріально-технічна база вишів застаріла, а лабораторне обладнання зносилось. Більшість викладачів не займаються науковими дослідженнями системно, володіють лише теоретичною базою. Іншою проблемою є старіння кадрів і відтік талановитої молоді в інші галузі та за кордон.

Деформація функціональної матриці вишів

У класичному розумінні система вищої освіти у своїй суспільній місії реалізує три базові функції – освітню, наукову та культурно-просвітницьку. Вони тісно переплетені у діяльності ЗВО: якісне викладання передбачає постійний науко-

вий пошук, разом із знаннями в аудиторіях передаються і певні цінності, система соціальних відносин, наука часто служить інтересам укріплення національної культури та ідентичності.

В українських реаліях спостерігається суттєве розбалансування між цими функціями, викликане кризовими явищами у галузі. Зв'язок освіти та науки у вишах є скоріше формально-ритуальним, ніж системною характеристикою. За радянською традицією освіта та викладання повністю домінують над наукою та дослідженням. Старіння технічної бази, дослідницького інструментарію вишів вкрай негативно впливає на їх науковий потенціал. Навіть у великих класичних і технічних університетах науково-дослідницькі частини є невеликими за розмірами та штатом. Для прикладу, у 2018-2021 рр. частка сектору НДР у бюджеті КНУ ім. Т. Шевченка становила 7-8%, в інших вишів цей показник є ще меншим [20, с. 6]. У приватних вишах науки практично немає.

У 2014-2019 рр. на розвиток університетської науки спрямовувалося лише 10 % від загальному обсягу витрат уряду на підтримку науки – 400-600 млн грн. Це становило приблизно 2,5 % від бюджетних асигнувань вищу освіту. У 2024-2025 навчальному році в українських ЗВО працювало близько 104 тис. науково-педагогічних працівників і лише 786 наукових працівників [3], що свідчить про тотальне домінування викладання над наукою у діяльності вишів. Згідно з даними Державної служби статистики, від усього об'єму НДДКР у країні на вузівський сектор припадає лише 11% досліджень у фундаментальній сфері та 15% у прикладній [9, с. 14]. Така ситуація дисонує з тим, що у вищій школі працює 81% кандидатів і 90% докторів наук, навчається 85% аспірантів і докторантів, наявних в Україні.

Науково-дослідницьку діяльність у ЗВО чітко можна поділити на дві сфери – кафедральну науку та дослідження на замовлення. Перша є обов'язком викладачів як науково-педагогічних працівників і передбачає написання однієї-двох наукових статей на рік і участь у наукових конференціях. В цілому ця формальна вимога не виконує покладене на неї завдання – стимулювати до якісної дослідницької роботи, оскільки вона не прив'язана до розміру оплати праці. В інституційному середовищі ЗВО заняття наукою слугує скоріше цілям отримання наукових ступенів, ніж науковому прогресу як такому.

Сектор досліджень на замовлення у вишах представлений НДДКР, які виконуються за кошти державних відомств, компаній і приватного бізнесу. Як зазначалося, державне фінансування вузівської науки в Україні досить обмежене

і концентрується у групі провідних класичних і технічних вишів. Великі державні і приватні компанії також традиційно тяжіють до співпраці з провідними ЗВО. Однак сьогодні через низький дослідницько-інноваційний потенціал вітчизняні виші здатні виконувати не більше 5-10% наукових замовлень реальної економіки [4, с. 236].

З іншого боку, застарілий технологічний уклад економіки, її стагнація та деіндустріалізація сприяють незатребуваності результатів НДДКР. У структурі промисловості України домінують чорна металургія, енергетика, хімічна галузь з відносно низьким рівнем доданої вартості, які не генерують належного запиту на інновації та наукові розробки. Унаслідок кризових процесів в економіці та науковому комплексі Україна є одним з лідерів серед країн Центрально-Східної Європи за темпами втрати науково-технічного потенціалу і кадрів.

Законодавчо закріплений дуальний статус викладачів вишів як «науково-педагогічних працівників» є доволі суперечливим на практиці. По-перше, через низький обсяг фінансування наукової діяльності у вишах до 40% викладачів не займаються реальною науковою роботою. По-друге, невисока заробітна плата і застаріла дослідницька інфраструктура не створюють інституційних стимулів до занять наукою. По-третє, велике навчальне навантаження, сильний акцент на навчальному процесі у вишах обмежують можливість проведення викладачами досліджень на регулярній основі. Таким чином наукова результативність та організація праці значної частини викладачів в Україні не дають підстав відносити їх до дослідників. Разом із тим, вузівський викладач може бути професійним дослідником, експертом у певних предметних сферах і проблемах, або діяти як інтелектуал у суспільному житті.

Радянська система вищої освіти характеризувалася потужною культурно-виховною функцією, яка міцно зрослась із ідеологічним апаратом держави. Вона забезпечувала не тільки високий рівень підготовки фахівців у галузі інженерно-технічних наук, а й формування пересічної «радянської людини» з певним набором цінностей, уявлень і переконань. Ця функція розглядалася не стільки як введення людей до культури, скільки як залучення до радянської політичної системи. Часто виховним завданням підпорядковувались навчальна і науково-дослідницька робота.

З розпадом СРСР виховна діяльність у ЗВО втратила методологічну основу, однак залишилась як адміністративна вертикаль. За понад чверть століття незалежності в Україні так і не сформувалася єдина суспільна і освітня ідеологія,

яка змогла б стати ідейною основою виховання молоді. Виховна вертикаль не перетворилась ні в службу з вирішення студентських проблем як на Заході, ні в новий соціальний інструмент влади. Сьогодні виховна робота у вишах зводиться до офіційних культурних заходів, формальних промов щодо моральних цінностей і патріотизму. Через це вища школа все більше втрачає здатність формувати соціальні стандарти поведінки і мислення молоді.

З Нового часу університети активно включилися у процес формування національних держав. ЗВО, відтворюючи та поширюючи знання про історію, мову, культуру нації, тим самим сприяли легітимізації національної спільноти. Посилення культурної єдності населення, особливо регіональних еліт, мало своїм наслідком політичну підтримку громадянами держави-нації. З цього часу ЗВО стали центрами поширення національної культури, ідентичності, символів.

Вітчизняні виші неефективно виконують цю місію, відіграючи обмежену роль у процесі націо- і державотворення. Відсутність загальнонаціональної ідеології та чіткої державної політики у цій сфері створюють ціннісний вакуум в освіті. Навіть у західних університетах, незважаючи на їх деполітизацію, в освітніх програмах спостерігається загальний вектор на цінності лібералізму (права людини, свобода, демократія, толерантність). В Україні виховні акценти в освітній і культурній політиці за останнє десятиріччя декілька разів кардинально змінювались. За часів В. Ющенко влада культивувала плюралізм, толерантність, помірну українізацію освіти. При В. Януковичі у політиці МОН домінували консервативні установки на порядок, применшення національної складової освіти. Після 2014 р. уряди в освітній політиці активно артикулювали ідеї патріотизму, національної безпеки, курс на посилення українізації галузі, що було реакцією на російську агресію [22, с. 185].

Постійна боротьба регіональних еліт, які в Україні традиційно мають різні ідейні орієнтації, політичний вплив на виші, також не сприяла утвердженню єдиної концепції національної ідеї та ідентичності. Хоча адміністративно державні виші підпорядковані МОН та іншим центральним відомствам, на практиці їх керівництво, суспільно-політична діяльність викладачів тісно пов'язані з місцевими елітами. Прикладом цього є членство нардепів, чиновників, мерів та місцевих політиків у наглядових радах вишів.

Іншою причиною послаблення ролі вишів у процесі укріплення національної ідентичності став наступ влади на соціально-гуманітарні дис-

ципліни у вищій школі. Протягом останнього десятиріччя перелік, обсяг їх викладання у навчальних планах постійно зменшується. В економічному вимірі ці дисципліни виявились збитковими, однак вони відповідають за світогляд молоді, формування її громадянської позиції. У 2009 р. частина гуманітарних дисциплін за рішенням МОН втратила статус обов'язкових (соціологія, політологія) і перейшли до розряду «за вибором студента». У листопаді 2014 р. профільний міністр С. Квіт скасував наказ 2009 р. щодо вивчення гуманітарних дисциплін, аргументуючи це тим, що він суперечить принципу академічної автономії. Після тиску громадськості уряд вніс зміни в це рішення, зберігши обов'язкове вивчення історії України, історії української культури, філософії. Однак тенденція зменшення обсягу їх викладання у вишах продовжилась.

Скорочення присутності гуманітарних дисциплін у навчальних планах ЗВО, як правило, обґрунтовується європейською практикою. Однак проблема полягає у тому, що вітчизняні урядовці традиційно розглядають ці науки як об'єкт економії та маніпуляцій, часто не враховуючи українських реалій. Соціально-гуманітарні знання покликані виконувати державницькі завдання і функції, перш за все політичну соціалізацію.

Західні виші вже давно функціонують в умовах стабільних ліберальних демократій. В Україні ж вже понад тридцять років з різною швидкістю паралельно відбуваються три глибинних процеси – державотворення, формування політичної нації, демократизація суспільного ладу. Вони тісно взаємопов'язані, хоч і нетотожні, а освіта потенційно є могутнім інструментом суспільних змін. Гуманітарні знання формують національну ідентичність, яка у свою чергу зміцнює державні інститути. Прищеплення демократичних цінностей, норм, критичного мислення через освіту сприяє розвитку інститутів громадянського суспільства, успішному завершенню демократичного транзиту. У цьому контексті скорочення обсягу викладання соціально-гуманітарних дисциплін послаблює потенціал освітньої сфери у цих процесах.

На здійснення вітчизняними вишами функцій з соціалізації та виховання молоді також негативно вплинула пандемія COVID-19 та вторгнення Росії, в результаті яких освітні заклади змушені були перейти на дистанційну форму навчання. Освіта – це не лише передача знань і вмінь, а й процес засвоєння цінностей, норм та поглядів, формування соціальних контактів як основи соціального капіталу. Цей процес завжди відбувається у конкретному академічному серед-

овищі. Воно породжує соціальні спільноти, в яких відбувається не лише освітнє спілкування студентів і викладачів, а й нарощення дружніх, культурних, професійних зв'язків. Виші з традиціями пишаються власним академічним духом, оскільки часто залученість до середовища (атмосфера, відомі викладачі, знайомства) значать для розвитку студентів, аспірантів і викладачів більше, ніж якість освітніх програм.

Перехід вишів на дистанційне навчання зменшив кількість та інтенсивність спілкування в рамках академічного середовища, ускладнив обмін думками і ідеями, послабивши соціалізуючі функції освіти. Дистанційна форма навчання виходить сенс вищої освіти до технічної передачі знань.

Зростання соціальної напруги серед викладачів

Останнє десятиріччя відзначилося погіршенням соціального становища викладачів ЗВО, як і в цілому працівників освітньої сфери. Критична ситуація з державними фінансами, економічна криза негативно вплинули на їхні доходи. Уряд вже традиційно підвищував розмір оплати праці освітян меншими темпами, ніж інфляція, а у 2024-2025 рр. зростання заробітних плат викладачів взагалі було заморожене. Зростаюче падіння якості освіти, девальвація цінності диплому призвели до помітного зменшення престижу викладацької роботи.

Рівень заробітних плат у вищій школі традиційно відстає від багатьох сфер економіки, є непривабливим для талановитої молоді. Протягом 2014-2021 рр. він становив 80-82% від середньої зарплати в Україні [20]. Жорсткі заходи уряду з економії у бюджетній сфері мали своїм наслідком масові скорочення у ЗВО, переведення викладачів на неповну зайнятість, однорічні трудові угоди, погіршення соціального самопочуття освітян. Підвищення оплати праці у галузі виявилось грою з нульовою сумою. За кожним підняттям зарплати слідувало відповідне скорочення чисельності штату ЗВО. Внаслідок економічної та демографічної кризи ринок академічної праці сильно скоротився, а викладачі опинилися під постійною загрозою скорочення.

З 2011 р. у сфері вищої освіти намітилась негативна тенденція скорочення кількості абітурієнтів. За останні п'ятнадцять років студентських контингент країни зменшився вдвічі – з 1,95 млн. осіб у 2011 р. до 956,5 тис. осіб у 2025 р. Паралельно у вітчизняних ЗВО було скорочено до 35 тис. викладацьких посад: у 2011 р. нараховувалось 139 тис. науково-педагогічних працівників, у 2014 р. – 117 тис., 2018 р. – 106 тис. [18, с. 119].

Станом на початок 2025 р. у вітчизняних ЗВО працювало близько 104 тис. НПП. При цьому кожен четвертий штатний викладач працює менше, ніж на ставку. Окрім того, ЗВО забезпечують роботою понад 8,2 тис. педагогічних працівників і 50 тис. осіб допоміжного персоналу.

У цей час відчутно змінився баланс впливу між основними групами всередині вищої школи. Курс на розширення інституційної автономії вишів сприяв посиленню позицій їх керівництва всередині академічної спільноти. На фоні масових скорочень викладачі втратили колишню робочу мобільність (можливість легко переходити в інший заклад) і стали ще більш залежними від волі ректорів. Однорічні трудові угоди позбавили їх жорстких гарантій зайнятості, стабільного становища.

Це викликало латентну соціальну напругу всередині вишів. Важко планувати і займатися творчою викладацькою і науковою роботою, маючи однорічну угоду, туманні перспективи. Згідно із результатами соціологічних досліджень, за останні роки відбулося різке зростання недовіри до вузівської системи серед самих освітян. Рівень її підтримки з боку працівників зменшився із 73% до 46%, а недовіри збільшився із 16% до 42% [17, с. 232]. Чи можливо досягти якісного прориву у сфері вищої освіти, коли самі викладачі та науковці зневірилися у перспективах галузі, питання риторичне.

Іншою вагомою проблемою є завищені вимоги Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до акредитації освітніх програм. Створене в 2015 р., НАЗЯВО мало перебрати в МОН значну частину регуляторних функцій і сприяти посиленню громадського управління в галузі. Однак на практиці нормативне регулювання діяльності викладачів і ЗВО лише збільшилося. Так, профільне міністерство все одно зберегло ключовий вплив на процеси через визначення ліцензійних умов освітньої діяльності та правил прийому до ЗВО. Своєю чергою, НАЗЯВО у своїх підходах до акредитації освітніх програм діє за логікою державної структури, а не громадського органу: генеровані агентством рекомендації та правила за своїм функціоналом є схожими на регуляторні акти МОН. У контексті акредитації це часто призводить до штучних складнощів для ЗВО та їхніх колективів: численні регуляторні вимоги створюють «прокрустове ложе», в яке має втиснутися освітні програми та викладачі.

Занепад академічної культури

Успішність реформ вузівської сфери значною мірою залежить від соціальних відносин, норм і цінностей всередині академічної спільноти, які

можуть або сприяти освітнім змінам, або, навпаки, блокувати їх. Ці внутрішні «правила гри» у галузі є похідними від такого поняття як «академічна культура». У зв'язку із цим постає логічне запитання, яке часто ігнорують дослідники та урядовці від освіти – а яка вона, академічна культура у вітчизняних вишах?

Українська вища школа страждає тими ж хворобами, що і державний сектор у цілому – бюрократизм, інертність, корупція, непотизм, неефективність використання ресурсів. В управлінському вимірі вітчизняні виші сьогодні представляють собою адміністративні автаркії.

У пострадянський час ректори зосередили практично всю владу у своїх руках. Ректор ЗВО володіє значним ступенем впливу: понад 70% повноважень за всіма напрямками політики закладу, зокрема понад 90% по кадрах [2, с. 214]. Запровадження контрактної системи трудових відносин поставило викладачів у повну залежність від волі ректора. Громадське самоврядування у ЗВО функціонує лише формально. Ректори щорічно представляють звіти про власну діяльність перед конференціями трудових колективів, але вони ж самі організують вибори делегатів.

Діяльність органів студентського самоврядування носить символічний характер. Їх основним призначенням є не захист прав студентства, а демонстрація демократизму внутрішнього життя вишів. Крім того, у більшості випадків студентські ради створюються з ініціативи адміністрації ЗВО.

Кар'єрне просування у ЗВО (отримання наукових ступенів, навантаження, посад) часто відбувається не за рахунок професійних якостей, а за рахунок особистої лояльності керівництву [18, с. 31]. Не одиничними є випадки, коли академічні посади, зокрема керівні, стають синекурами для місцевих політиків і чиновників, щоб перечекати несприятливі часи.

В умовах, коли до третини викладацького штату становлять пенсіонери та люди передпенсійного віку, які бояться втратити роботу, ця залежність від волі адміністрації ще більше зростає. Відносну автономію зберігають лише професори через складність їх заміни та важливість при проходженні процедур акредитації та ліцензування.

Соціальні відносини викладачів та керівництва часто нагадують систему «сеньйор – васали», а режим управління – ректорський феодализм. МОН воліє вести діалог щодо реформування галузі з ректорським корпусом, який на переговорах скоріше представляє інтереси академічної олігархії, ніж всієї академічної спільноти.

Питання розширення самоврядних прав українських вишів досить тісно корелюється з демократизацією їх організаційно-управлінського середовища. Існуюча сьогодні в Україні модель внутрішньовузівського управління може бути охарактеризована як трирівнева управлінська піраміда: 1) стратегічна вершина (ректор, проректори ректорат, вчена рада), що формує і запускають політико-управлінські імпульси зверху; 2) середня ланка (декани, заступники деканів, вчені ради інститутів та факультетів); 3) кафедральний рівень, що утворює операційно-управлінське ядро і на який лягає основна частина роботи.

Існування жорсткої ієрархічної системи управління у ЗВО можна розглядати і як інституційну пастку, яка гальмує модернізацію вищої освіти. Покращення якості освітніх послуг та ефективності діяльності вищої школи вимагає її демократизації, розширення участі різних суб'єктів у внутрішньому управлінні. Ректори вишів, виступаючи за розширення інституційної автономії, не зацікавлені у демократизації управління, що зменшить їх політичний вплив всередині ЗВО [6, с. 155]. У свою чергу розширення самостійності вишів без зміни управлінської моделі матиме наслідком не підвищення якості освіти чи ефективності роботи, а їх перетворення на своєрідні «вотчини» ректорів.

Незадовільний рівень оплати праці викладачів сприяє поширенню корупції, вимиванню талановитих кадрів, погіршенню якості освіти. Така ситуація також має ознаки інституційної пастки. З одного боку, низький дохід виштовхує з вишів значну частину молодих викладачів, які переходять до приватного сектору, де оплата праці є значно вищою. З іншого, – найбільшу віддачу від підняття зарплат у галузі отримують старі викладачі за рахунок надбавок за стаж, науковий ступінь, вчене звання. Тому навіть невелике зростання зарплат стимулює їх залишатися на своїх робочих місцях, блокуючи оновлення кадрового складу [19, с. 14].

В останні роки в академічному середовищі системною хворобою також став масовий плагіат серед студентів і викладачів. Він однаково погіршує як результати освітнього процесу, так і досліджень, створює ілюзію успіху замість напруженого пошуку та критичного мислення.

Слабкий зв'язок вишів із соціально-економічним розвитком країни

Сучасна економічна теорія та суспільно-політичні дискусії відзначають стійку та істотну кореляцію між рівнем економічного розвитку і якістю вищої освіти. Вища школа є органічною частиною національного господарства, його інтелектуаль-

ною основою, а її традиційні функції – акумулювання, виробництво та поширення знань – в умовах НТР перетворюються на один із головних драйверів економічного зростання. Університети впливають на економічний розвиток шляхом:

- формування людського капіталу;
- створення науково-технологічних інновацій, трансферу знань;
- поліпшення регіонального соціально-економічного середовища.

Вітчизняні вищі проявляють низьку ефективність за всіма цими напрямками. Якщо у розвинутих країнах системи вищої освіти та науки вже давно інтегровані в економіку знань, то в Україні ці галузі розглядаються як бюджетний баласт, а тому їх внесок у економічний розвиток дуже обмежений.

Роботодавці з року в рік відзначають падіння якості підготовки випускників, невідповідність отриманих ними знань і вмінь потребам ринку праці. Матеріально-технічна та дослідницька база вишів давно не забезпечує сучасний рівень підготовки фахівців, а вузька спеціалізація освітніх програм призводить до того, випускники виявляються непристосованими до швидких змін у технологіях і методах професійної діяльності, широкого мислення.

Також спостерігається явище фіктивності нарощення людського капіталу з боку ЗВО – ситуації, коли суспільство та держава витрачає значні ресурси на підготовку дипломованих фахівців, які після випуску не реалізують корисно отримані знання та кваліфікацію, тобто не відбувається очікуваного ефекту для економіки та суспільства. Серед причин такої «фіктивності» діяльності вишів – незатребуваність багатьох спеціальностей на ринку праці, низький рівень знань випускників і складна соціально-економічна ситуація у країні.

Науковий потенціал вітчизняних ЗВО не трансформується у нові прикладні розробки, промислові технології. На виші припадає майже 2/3 заявок на винаходи та корисні моделі від національних заявників-юридичних осіб, однак вони практично відсутні у переліку власників промислових зразків – найбільш наближених до стадії комерціалізації інноваційних продуктів [9, с. 13]. Слабою є також співпраця університетів з бізнесом в інноваційній сфері. Тобто вони не змогли стати центрами академічного підприємництва, зокрема платформами для створення малих інноваційних компаній. Слабкість функції трансферу технологій у вишах зумовлює ситуацію, коли наявні знання не стають чинником економічного зростання.

На регіональному рівні ЗВО виступають великими роботодавцями, освітніми та культурними центрами, стримують ріст молодіжного безробіття. Однак органи місцевої влади, що отримали значні повноваження та фінансові ресурси в результаті децентралізації, практично не залучають їх інтелектуальний потенціал до вирішення регіональних соціально-економічних, інфраструктурних та екологічних проблем. Лише декілька десятків українських вишів мають власні наукові парки або бізнес-інкубатори, які могли б стати точками росту регіональної економіки.

Теоретично виші мають великий потенціал для взаємодії з регіональною владою у формуванні стратегічного «порядку денного» розвитку міст і регіонів. Прикладами такої співпраці є участь вишів у розробці регіональних програм розвитку, підтримці окремих галузей, соціальних проектах, експертна оцінка рішень і документів органів місцевої влади. Не слід забувати, що в рамках своїх освітніх завдань, виші готують не лише фахівців для економіки та соціальної сфери, а й регіональних лідерів і кадри для державної служби.

З іншого боку, вітчизняні виші слабо проявляють експертну функцію, що пов'язано як з інертністю самих вишів, їх недостатнім зв'язком з потребами економіки регіонів, так і з відсутністю артикульованого запиту місцевої влади на експертну підтримку. Так з 24 областей лише у 10 стратегії місцевого розвитку декларують участь вишів у регіональному розвитку (наукові парки, спільні з бізнесом лабораторії), підтримка підприємництва [23, с. 54].

Роль системи вищої освіти у зміцненні громадянського суспільства в Україні також є незначною. Виші адміністративно все ще сильно залежать від держави, а тому так і не стали центрами

критичного мислення, інтелектуальної експертизи державної політики. Загалом внутрішня атмосфера у ЗВО не сприяє вияву власних громадських ініціатив. Їх керівництво боїться неконтрольованої громадсько-політичної активності студентів і викладачів, яка може привернути увагу влади. Велика частка пенсіонерів серед викладачів певною мірою робить виші супротивниками суспільних змін.

Одним із видимих проявів і наслідків глибокої кризи вітчизняної системи вищої освіти стали масштабні темпи освітньої еміграції. Так з 2006 р. кількість українських студентів у закордонних вишах зросла у понад чотири рази.

З одного боку, можна пояснювати явище активного виїзду українців на навчання з-за кордону процесами європейської інтеграції та інтернаціоналізації вищої освіти. З іншого, динаміка освітньої міграції свідчить, що найбільші сплески зростання кількості українських студентів з-за кордоном сталися у 2009, 2014 і 2022 рр., що було пов'язано з негативними подіями у країні.

Основними причинами активізації виїзду української молоді на навчання в інші країни є недовіра до вітчизняної вищої освіти, падіння її якості, тривала соціально-економічна стагнація, відсутність у абітурієнтів та їх батьків бачення соціальних перспектив в Україні, військова агресія РФ, можливість отримати європейський диплом і працювати в ЄС, невисока плата за навчання.

Після 2018 р. кількість українських студентів за кордоном перевищила 80 тис. осіб, що становило 11% від кількості студентів денної форми навчання в Україні (за даними 2020 р.) [10, с. 9]. Після початку повномасштабного вторгнення Росії спостерігається різке зростання темпів освітньої еміграції української молоді: про-

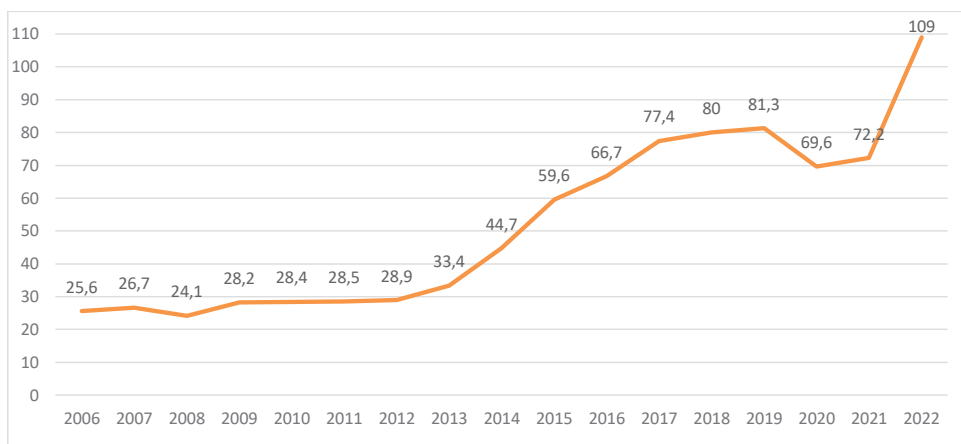

Рис. 1. Динаміка кількості українських студентів за кордоном у 2006-2022 рр., у тис. осіб

Джерело: складено автором на основі [8; 10; 13]

тягом 2022 р. кількість українських студентів у закордонних ЗВО зростає майже на 50% і досягла 109 тис. осіб. У наступні роки цей показник збільшився до 115 тис. осіб. [8] На сьогодні ¾ з них навчається в п'яти країнах – Польщі (46,2 тис. студентів), Канаді (10,9 тис.), Словаччині (10,2 тис.), Чехії (близько 10 тис.) та Німеччині (9 тис.).

Висновки. Система вищої освіти України на сучасному етапі опинилась у лещатах старих пострадянських проблем та домінування неоліберальних підходів в освітній політиці держави. Пандемія COVID-19 та вторгнення РФ стали тригерами загострення кризового стану у вітчизняній вищій освіті. Разом із тим, ключові внутрішні дисфункції, які лежать в його основі, сформувалися ще до цих подій.

Проявами сучасної кризи функціонування системи вищої освіти України стали падіння рівня підготовки фахівців, відставання освітніх програм від потреб ринку праці, зростання соціальної напруги серед викладачів, занепад науки та академічної культури, деформація функціональної матриці вишів, їх слабкий зв'язок із соціально-економічним розвитком країни. Будучи частиною адміністративної системи, вітчизняним ЗВО притаманні ті ж проблеми, що і державний сектор в цілому, не мають достатньої управлінської гнучкості та стимулів, щоб брати відповідальність за свій розвиток.

Основою більшості внутрішніх дисфункцій української вищої освіти є три інституційні пастки, які самовідтворюються протягом останніх двох десятиріч, – масовізація вищої освіти, надмірна кількість і мала потужність вітчизняних вишів, критична залежність їх функціонування від кількісних параметрів.

Список літератури:

1. Антонюк В. П. Вища освіта України у системі відносин ринку праці. *Економічний вісник Донбасу*. 2015. № 2 (40). С. 132–137.
2. Вдовиченко Є. В. Особливості автономізації вищих навчальних закладів України. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 4. С. 212–217.
3. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2024 році. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/arh_vuz_20_u.html (дата звернення: 04.02.2026).
4. Гринькевич О. С. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти в Україні: інституційний аналіз і моніторинг: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 462 с.
5. Гуляницький А. Системна криза вищої освіти України: формування периферійної моделі. *Спільне: журнал соціальної критики*. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/pro-sistemnu-krizu-vishoyi-osviti-ukrayini/> (дата звернення: 22.02.2026).
6. Дибач І. Л. Організаційні аспекти реалізації влади у закладах вищої освіти. *Інтелект XXI*. 2020. №1. С. 153–159.
7. Доповідь про якість вищої освіти в Україні, її відповідність завданням сталого інноваційного розвитку суспільства у 2024 р. / за ред. А. Бутенка, О. Єременко, Н. Стукало. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2025. 160 с.
8. Дорош С. Студентська міграція з України: які її масштаби і що обирає молодь. *BBC News Україна*. 14 вересня 2025 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c059jzz0v2o> (дата звернення: 02.03.2026).
9. Заяць Т. Ціннісні орієнтири інноваційного розвитку в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 3–21.
10. Ємельянова Ю. Терещенко А. Українська освітня студентська міграція в контексті глобалізаційних викликів. *Соціологічні студії*. 2020. №2. С. 6–12.
11. Клименко О. Москаленко Л. Трансформація освітніх практик в умовах кризи: реалії українського суспільства. *Соціологічні студії*. 2020. №1. С. 14–21.
12. Ключівський Ю. Механізми та статистика працевлаштування випускників вищих учбових закладів України та країн Вишеградської групи (або куди діваються випускники українських вишів). *Власна справа*. 2 травня 2025 р. URL: <https://vlasnasprava.ua/mekhanizmy-ta-statystyka-pratsevlashtuvannia-vypusknnykiv-vyshchychk-uchbovykh-zakladiv-ukrainyta-krain-vyshehradskoi-hrupy-abo-kudy-divaiutsia-vypusknnyku-ukrainskykh-vyshiv/> (дата звернення: 11.03.2026).
13. Колотіліна О., Бухтіарова А. Оцінка реальних та потенційних обсягів студентської міграції з України. *Таврійський науковий вісник. Серія: «Економіка»*. 2024. Вип. 22. С. 56–62.
14. Кутянін О. В. Українська вища освіта сьогодні: загальний стан та основні тенденції. *Габітус*. 2021. Вип. 26. С. 26–31.
15. Мосьпан Н. Вища освіта та ринок праці в Україні: десятиліття взаємодії. *Освітологічний дискурс*. 2021. № 1 (32). С. 20–38.
16. Мулявка В. Чотири міфи про українську вищу освіту. *Спільне: журнал соціальної критики*. 2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/shotiri-mifi-pro-ukrayinsku-vishu-osvitu/> (дата звернення: 04.02.2026).
17. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Нац. акад. пед. наук України; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 384 с.
18. Поліщук Л. О., Гайдукевич К. А. Академічна культура закладів вищої освіти України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2023. № 2. С. 28–35.
19. Огнев'юк В. Український університет у добу експонентного розвитку. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2. С. 1–25.

20. Порев С. Результативність та невикористані можливості університетської науки в Україні. *Світосгляд*. 2020. № 3 (83). С. 3–10.

21. Сідлецький С., Шандар А. Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 64. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4353/4280> (дата звернення: 22.02.2026)

22. Силадій І. Освітні виклики у процесах українського державотворення. *Науковий вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія «Філософія»*. 2017. Вип. 48. С. 182–188.

23. Ховрак І. Вплив університетів на збалансований розвиток регіонів: український контекст. *Ідеологія і політика*. 2019. №2 (13). С. 47–65.

References:

1. Antoniuk, V. P. (2015). Vyshcha osvita Ukrainy u systemi vidnosyn rynku pratsi [The Higher education of Ukraine in the system of labor market relations]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, 2 (40), 132–137 [in Ukrainian].

2. Vdovychenko, Ye (2015). Osoblyvosti avtonomizatsii vyshchych navchalnykh zakladiv Ukrainy [Peculiarities of autonomy of higher educational institutions of Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya: Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya*, 4, 212–217 [in Ukrainian].

3. Vyshcha ta fakhova peredvyshcha osvita v Ukraini u 2024 rotsi [The Higher education in Ukraine in 2024]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. Retrieved from: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/arh_vuz_20_u.html [in Ukrainian].

4. Hrynkevych, O. S. (2018). Upravlinnia konkurentospromozhnistiu vyshchoi osvity v Ukraini: instytutsiyni analiz i monitorynh [Management of the competitiveness of the higher education in Ukraine: institutional analysis and monitoring]: monohrafiia. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 462 p. [in Ukrainian].

5. Hulianytskyi, A. (2017). Systemna kryza vyshchoi osvity Ukrainy: formuvannya periferiinoi modeli [Systemic crisis of higher education of Ukraine: formation of a peripheral model]. *Spilne: zhurnal sotsialnoi krytyky*. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/pro-sistemnu-krizu-vishoyi-osviti-ukrayini/> [in Ukrainian].

6. Dybach, I. L. (2020). Orhanizatsiini aspekty realizatsii vlady u zakladakh vyshchoi osvity [Organizational aspects of power implementation in institutions of higher education]. *Intelekt KhKhl*, 1, 153–159 [in Ukrainian].

7. Dopovid pro yakist vyshchoi osvity v Ukraini, yii vidpovidnist zavdanniam staloho innovatsiinoho rozvytku suspilstva u 2024 r. (2025) / za red. A. Butenka, O. Yeremenko, N. Stukalo. Kyiv: Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity, 160 p.

8. Dorosh, S. (2025). Studentska mihratsiia z Ukrainy: yaki yii masshtaby i shcho obyraie molod [Student migration from Ukraine: what is its scale and what

young people choose]. BBC News Ukraine. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c059jz0v2o> [in Ukrainian].

9. Zaiats, T. (2021). Tsinnisni oriientyry innovatsiinoho rozvytku v Ukraini [Value orientations of innovative development in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 2 (44), 3–21 [in Ukrainian].

10. Yemelianova, Yu., Tereshchenko, A. (2020). Ukrainska osvithnia studentska mihratsiia v konteksti hlobalizatsiinykh vyklykiv [Ukrainian educational student migration in the context of globalization challenges]. *Sotsiologichni studii*, 2, 6–12. [in Ukrainian].

11. Klymenko, O., Moskalenko, L. (2020). Transformatsiia osvithnikh praktyk v umovakh kryzy: realii ukrainskoho suspilstva [Transformation of educational practices in crisis conditions: realities of Ukrainian society]. *Sotsiologichni studii*, 1, 14–21 [in Ukrainian].

12. Kliuchivskiy, Yu. (2025). Mekhanizmy ta statystyka pratsevlashtuvannya vypusknikiv vyshchych uchbovykh zakladiv Ukrainy ta krain Vyshehradskoi hrupy (abo kudy divaiutsia vypuskniky ukrainskykh vyshiv). *Vlasna sprava*. Retrieved from: <https://vlasnasprava.ua/mekhanizmy-ta-statystyka-pratsevlashtuvannya-vypusknikiv-vyshchych-uchbovykh-zakladiv-ukrainy-ta-krain-vyshehradskoi-hrupy-abo-kudy-divaiutsia-vypuskniky-ukrainskykh-vyshiv/> [in Ukrainian].

13. Kolotilina O., Bukhtiarova, A. (2024). Otsinka realnykh ta potentsiinykh obsiahiv studentskoi mihratsii z Ukrainy [Assessment of real and potential volumes of student migration from Ukraine]. *Tavriyskyi naukovyi visnyk. Seriya: «Ekonomika»*, 22, 56–62 [in Ukrainian].

14. Kutianin, O. V. (2021). Ukrainska vyshcha osvita sohodni: zahalnyi stan ta osnovni tendentsii [Ukrainian higher education today: general condition and main trends]. *Habitus*, 26, 26–31 [in Ukrainian].

15. Mospan, N. (2021). Vyshcha osvita ta rynek pratsi v Ukraini: desiatylittia vzaiemodii [The higher education and the labor market in Ukraine: a decade of interaction]. *Osvitohichnyi dyskurs*, 1 (32), 20–38 [in Ukrainian].

16. Muliavka, V. (2017). Chotyry mify pro ukrainsku vyshchu osvitu [Four myths about Ukrainian higher education]. *Spilne: zhurnal sotsialnoi krytyky*. Retrieved from: <https://commons.com.ua/uk/shotiri-mifi-pro-ukrayinsku-vishu-osvitu/> [in Ukrainian].

17. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]: monohrafiia (2021). / Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; za zah. red. V. H. Kremenia. – K.: KONVI PRINT, 384 p.

18. Polishchuk, L., Haidukevych, K. (2023). Akademichna kultura zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy [Academic culture of higher education institutions of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv*, 2, 28–35 [in Ukrainian].

19. Ohnev'iuk, V. (2018). Ukrainskyi universytet u dobu eksponentnoho rozvytku [Ukrainian University in the era of exponential development]. *Osvitohichnyi dyskurs*, 1–2, 1–25 [in Ukrainian].

20. Porev, S. (2020). Rezultatyvnist ta nevykorystani mozhyvosti universytetskoï nauky v Ukraini [Effectiveness and unused opportunities of university science in Ukraine]. *Svitohliad*, 3 (83), 3–10 [in Ukrainian].

21. Sidletsykyi, S., Shandar, A. (2024). Vyshcha osvita v Ukraini v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta priority [The Higher education in Ukraine under martial law: challenges and priorities]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 64. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4353/4280> [in Ukrainian].

22. Syladii, I. (2017). Osvitni vyklyky u protsesakh ukrainskoho derzhavotvorennia [Educational challenges in the processes of Ukrainian state formation]. *Naukovyi visnyk KhNPU im. H. S. Skovorody. Seriia «Filosofia»*, 48, 182–188 [in Ukrainian].

23. Khovrak, I. (2019). Vplyv universytetiv na zbalansovanyi rozvytok rehioniv: ukrainskyi kontekst [The influence of universities on the balanced development of regions: Ukrainian context]. *Ideolohiia i polityka*, 2 (13), 47–65 [in Ukrainian].

© В. О. Пашков

Оглядова стаття

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026